OBSERVAŢII ASUPRA GRAFIEI DIN *DIVANUL...* (I)

(Studiu de caz: notarea geminatelor în traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* de Wissowatius)[1]

OANA UŢĂ BĂRBULESCU
Universitatea din Bucureşti

1. Relaţia de echivalenţă[2] dintre textul-sursă şi cel ţintă este determinată de un proces complex, care poate fi definit nu atât în termenii unei imitaţii a originalului, cât, mai ales, în cei ai unei analize întreprinse la diferite niveluri de limbă[3] de către traducător. În lingvistica românească, este preferat termenul de *servilism*[4] în locul celui de echivalenţă. Presupusul servilism al traducerilor din epoca veche faţă de sursele lor implică valorizarea excesivă a originalelor, întrucât se consideră că traducătorul preia un model străin fără să îl adapteze la limba-ţintă. Raportul dintre traducere şi original este înţeles exclusiv ca o formă de „siluire" a limbii-ţintă (traducerea este controlată de modelul străin, structurile limbii-ţintă fiind „convertite" după tiparul originalului).

În cele ce urmează, vom avea în vedere modul în care sunt notate geminatele în traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* de Andreas Wissowatius, pentru a stabili dacă modelul latin a fost preluat ca atare sau dacă acesta a fost mai întâi interpretat şi apoi transpus în limba română, (folosindu-se mijloacele specifice idiomului-ţintă). Vom compara grafia din „Cartea a triia" cu aceea din primele două părţi ale *Divanului...*, pentru a ilustra maniera în care Cantemir recurge la principiul etimologic în scrierea unor termeni moşteniţi, mai ales atunci când nu traduce în întregime un text latin.

---

[1] În această primă parte, ne propunem să discutăm notarea geminatelor în cuvinte care aparţin unei singure familii (*a supune*, *supunere* şi *supus*), urmând ca, în partea a doua, să avem în vedere alte exemple pentru a confirma rezultatele analizei de faţă.

[2] Vom folosi conceptul de *echivalenţă* în accepţia propusă de Nida şi Taber (care definesc echivalenţa drept „quality of a translation in which the message of the original text has been so transported into the receptor language that the RESPONSE of the RECEPTOR is essentially like that of the original receptors. Frequently, the form of the orginal text is changed; but as long as the change follows the rules of back transformation in the source language, of contextual consistency in the transfer, and of transformation in the receptor language, the message is preserved and the translation is faithfull", Nida, Taber 1969: 202)

[3] Ca perspectivă fundamentală, am ales cadrul teoretic oferit de reprezentarea ierarhică a structurilor limbii, aşa cum apare la Halliday 1994: *passim*.

[4] Vezi ILRL (1971: 62), unde se arată că „Limba primelor traduceri româneşti [...] e greu de înţeles de un cititor din zilele noastre, fără ajutorul unui glosar şi al unui tratat de gramatică istorică a limbii române. Dificultăţile provin şi din faptul că traducătorul a urmat în mod servil ordinea cuvintelor şi sintaxa originalului [...], fără a se preocupa dacă frazele sale au înţeles în limba română. Siluirea sintaxei româneşti o constatăm la tot pasul..."

BDD-V842 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)

1.1. Unul dintre nivelurile de limbă la care se manifestă relaţia de echivalenţă între original şi traducere este cel al grafiei.

În cazul unui text redactat în epoca veche, diferenţele dintre versiunea manuscrisă şi cea tipărită oferă informaţii despre maniera de scriere a autorului, pe de o parte, şi despre intervenţiile tipografilor, pe de alta. În cazul *Divanului...*, manuscrisul lui Cantemir nu s-a păstrat[1], ca urmare, singurele informaţii despre grafie provin din ediţia tipărită[2]. Este posibil ca unele grafii prezente în *Divanul...* să se datoreze exclusiv intervenţiei tipografilor. În acest caz, consecvenţa cu care apar unele particularităţi grafice în text poate fi înţeleasă drept un indiciu al constituirii „regulilor ortografice proprii" lui Cantemir[3] (Cândea 1969: CIII).

1.2. În „nota editorului" care însoţeşte textul *Divanului...* publicat în 1969, se precizează că „au fost menţinute [...] consoanele duble (*suppunere*, *sufferire*), ca şi, în general, formele duble ale unor cuvinte" şi că „uneori literele duble provin din limba originală a neologismului [...], alteori ele vor să sublinieze originea latină a unui cuvânt (*nesufferit*, *suppus*)" (Cândea 1969: CV). Notarea geminatelor este înţeleasă drept un reflex la nivel grafic al respectării formei latineşti prezente în original. Cantemir păstrează consoanele duble în cuvântul din română, pentru că termenul latin corespunzător din *Stimuli virtutum...* era scris cu geminate (cf. ILRL 1971: 376: „Unele particularităţi grafice din scrisul lui Dimitrie Cantemir se explică [...] prin influenţă savantă. [...] Reduplicarea consonantică imită modele din limba latină: [...] *sufferi*"). Aşadar, în istoriile limbii literare şi în studiile consacrate operei lui Cantemir, prezenţa geminatelor este explicată drept o consecinţă a *imitării* modelului latin.

2. La nivelul grafiei, raportul dintre limba traducerii şi cea a originalului nu poate fi definit în termenii unui presupus servilism manifestat de traducătorul român faţă de textul latin, pentru că:

− acolo unde în textul latin sunt păstrate geminatele, Cantemir nu respectă grafia din original;

− în traducerea din Wissowatius, Cantemir notează consoanele duble în anumite cuvinte, care nu sunt prezente ca atare în *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* (termenii româneşti neavând deci un corespondent identic din punct de vedere formal în textul original).

2.1. În cadrul aceluiaşi fragment din traducere, notarea consoanelor duble este inconsecventă (deşi, în original, geminatele erau redate în manieră unitară). Astfel, geminata

---

[1] Vezi Cândea (1969: CIII) („Manuscrisul lui Cantemir nu s-a păstrat, iar textul transcris prin ediţia de la Iaşi poartă în mod vădit amprenta inconsecvenţelor ortografice sau neînţelegerii manuscrisului original de către tipografii Athanasie şi Dionisie"). Numele tipografilor care au lucrat la *Divanul...* ne sunt cunoscute din foaia de titlu a lucrării, unde se precizează că textul „s-au tipărit prin osteneala smeriţilor şi mai-micilor Athanasie Ieromonahul şi Dionisie monahul, moldovénii" (CD, Ir). Se ştie, de asemenea, că Dionisie a tipărit în 1698 şi „ΤΟΜΟΣ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΤΑ ΛΑΤΙΝΩΝ", o lucrare redactată în greacă de către patriarhul Dositei al Ierusalimului (cf. Bianu, Hodoş 1903: 369; vezi şi Cândea 1969: 468, n. 9 şi 10).

[2] Din această cauză, vom aborda problema notării geminatelor în *Divanul...* cu aceeaşi prudenţă cu care este tratată grafia în *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice*, unde se arată că „variantele grafice înregistrate în textele pe care le-am cercetat indirect, prin intermediul unor ediţii, studii sau dicţionare, sunt menţionate însă, pentru control, în paranteză" (DILR: 74). Vom avea în vedere mai ales termenii care au o grafie unitară în textul *Divanului...*, maniera consecventă adoptată în scrierea lor constituind o dovadă a modului de interpretare a originalului latin de către Cantemir.

[3] *Divanul...* reprezintă primul termen al comparaţiei în raport cu *Istoria ieroglifică* şi *Hronicul...*, textul tipărit în 1698 conţinând diverse particularităţi, care vor deveni o dominantă a scrisului lui Cantemir.

BDD-V842 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)

este înregistrată în forma „Atticus” (CD, 119v/„Pomponio Attico”, WSV, 441; abl. de la *Pomponius Atticus*).

Tot cu geminată este scrisă forma „Fillip” (CD, 119v/„Philippo”, WSV, 441; abl. de la *Philippus*; nu există însă o corespondenţă în notarea geminatelor între echivalentul din traducere şi original). În schimb, alte nume sunt scrise fără consoane duble: „Camillo” (WSV, 441; ablativul de la *Camillus*) devine „Camilius” (CD, 119r), „Quintio Cincinnato” (WSV, 441, abl. de la *Quintius Cincinnatus*) are corespondentul „Cvinţius Ţiţinatus” (CD, 119r), iar „Bellerophonte” (WSV, 441, abl. de la *Bellerophon*) devine „Belelirofontes” (CD, 119v).

Este dificil de spus cât din grafia numelor proprii se datorează intervenţiei tipografilor. Cum manunscrisul original nu s-a păstrat, se poate apela la criteriul frecvenţei unor particularităţi de grafie pentru stabilirea modalităţilor de scriere proprii lui Cantemir. Criteriul frecvenţei aduce însă puţine informaţii în cazul scrierii numelor proprii, pentru că multe dintre ele au câte o singură ocurenţă în *Divanul...* şi nu mai apar în nicio altă lucrare redactată în română de către Cantemir. Filip este singurul nume propriu laic atestat atât în traducere, cât şi în prima carte a *Divanului...* Există trei grafii pentru acelaşi nume propriu: „Filip” (CD, 2v)/„Fillipp” (CD, 119v)/„Fillip” (CD, 119v). Prima dintre ele apare în „Cartea întâia” a *Divanului...*, iar celelalte două sunt selectate din „Cartea a triia” reprodusă în ediţii diferite ale operei lui Cantemir. *Fillipp* e forma din ediţia publicată în 1969, în timp ce varianta *Fillip* e înregistrată în ediţia din 1974 (aceeaşi formă e notată la retipărirea *Divanului...* din 2003). Forma „Fillipp” din ediţia tipărită în 1969 poate fi scoasă din discuţie, fiind rezultatul unei erori de tehnoredactare. Cât priveşte grafiile „Filip”/„Fillip”, se observă că prima e atestată în partea netradusă a *Divanului...*, în timp ce a doua este înregistrată în traducerea din Wissowatius. În cazul în care ambele reflectă scrierea numelui propriu fără intervenţiile tipografilor de la 1698, *Fillip* poate fi considerată o manifestare a hipercorectitudinii la nivel grafic.

2.2. Grafia utilizată în *Divanul...* pare să fie rezultatul analizei morfematice a cuvintelor din latină şi al refacerii modelului latin în scrierea termenilor din română. În *Divanul...*, notarea geminatelor în anumite cuvinte este dublu motivată, reprezentând nu numai un indiciu al recunoaşterii originii latine a unui termen şi, implicit, rezultatul remodelării formei româneşti după tiparul originalului, ci şi consecinţa funcţionării unei relaţii speciale de echivalenţă între original şi traducerea lui Cantemir.

Astfel, verbul *a supune*, substantivul *supunere* (provenit din substantivizarea infinitivului lung), adjectivul şi substantivul *supus* sunt scrise cu geminată: *suppune*, *suppunere*, *suppus*, în condiţiile în care în textul latin nu apare niciodată *suppono*, *-ĕre*, *suppositio* etc.

2.2.1. În traducerea lui Cantemir din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* se înregistrează următoarele ocurenţe pentru fiecare dintre ele:

− pentru verbul *suppune*:

(1) „şi ascuţite simceale *a*-i *suppune* pot” (CD, 101r), prin care se traduce „aculeos ei *subdere* queunt” (WSV, 423)[1];

[1] În latină, *aculeos subdere* are un sens special („a îmboldi”), dar Cantemir a „descompus” grupul prezent în textul lui Wissowatius, traducând fiecare element în parte („simceale a-i suppune”). Traducerea grupului latin *aculeos subdere* şi inserarea unei noi secvenţe în versiunea românească („munţii, şesuri şi hârtopile, câmpuri îi face”, CD, 101r) ar putea trece drept abateri de la „suprafaţa textuală” a originalului (sau, cel puţin, drept exemple de nerespectare a semnificaţiei speciale a termenilor din textul latin). Traducerea lui Cantemir constituie însă o dovadă a modului „în care invenţia lingvistică, dincolo de suprafaţa textuală a originalului, fie şi în dauna semnificaţiei imediate a termenilor, [...] contribuie la recrearea sensului textului, a impresiei pe care textul original voia să i-o

BDD-V842 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)

− pentru substantivul *suppunere*:

(2) „prin nescare *suppuneri* acolo a răzbi să poată” (CD, 118v), faţă de „per aliquos tanquam cuniculos illuc irrepere possit” (WSV, 440);

− pentru adjectivul *suppus*:

(3) „cu multe lipse şi mişelii împregiurat şi *suppus*” (CD, 102v), care redă pe „multis defectibus ac miseriis obnoxius ac *subiectus*” (WSV, 425);
(4) „şi pre cei ce *suppuşi* a fi să cade” (CD, 103r), pentru „qui s*ubesse* debent” (WSV, 425);
(5) „Creştinului slobod să cade nice supt a unui lucru putére *suppus* a fi” (CD, 127v), prin care se traduce „Christianus liber sub nullius rei potestatem redigi” (WSV, 449);
(6) „cu atâta mai blând şi mai *suppus* să te porţi” (CD, 132v), pentru „sed modeste de te sentias, ac *submisse* te geras” (WSV, 455);
(7) „şi lor *suppus* să fii” (CD, 138v), care are corespondentul „vel eis *subiectus* esto” (WSV, 461);

− pentru substantivul *suppus*:

(8) „şi cei *suppuşi* obiciuiţi sint asupra stăpânilor vecleniri şi rocoşeniri a face” (CD, 103r), pentru „sicut solent *subditi* rebelles regi suo repugnare” (WSV, 425);
(9) „ca pre *suppuşi* [...] să biruiască să nu laşi” (CD, 103r), prin care se traduce „ne sinat istos *subditos* [...] praevalere” (WSV, 425).

2.2.2. După cum se observă, în traducerea lui Cantemir, verbul *a supune*, substantivul *supunere*, adjectivul şi substantivul *supus* sunt scrise numai cu geminată.

În textul lui Wissowatius nu este înregistrat verbul *suppono, -ĕre* (şi niciun alt termen din familia lui). Ca urmare, atunci când scrie *suppune*, *suppunere* şi *suppus*, Dimitrie Cantemir realizează mai mult decât o imitaţie servilă a originalului.

Grafia adoptată de Cantemir respectă modul în care se scrie verbul *suppono* în latină, dar e motivată/susţinută de prezenţa unor preverbe[1] sau a unor prepoziţii în *Stimuli virtutum, fraena peccatorum*.

---

producă cititorului” (Eco 2008: 146). Cantemir a tradus „liber” fragmentul din *Stimuli virtutum...* dezvoltând o izotopie existentă în textul latin: aceea a importanţei celor scrise pentru „céle fiitoare” (compară varianta românească din CD, 101r cu originalul latin din WSV, 423).

[1] Pentru preverbele din latină, vezi studiile lui Le Bourdellès (1995: 189−196), Lehmann (1995: *passim*), Baldi (1999: 358), Haverling (2003: 113−135), Romagno (2003: 156−170). În lingvistică, noţiunea de *preverb* este utilizată cu sensuri diferite şi pentru a desemna realităţi diferite (Booij, van Kemenade 2003: 1: „In many cases, the morpheme that functions as a preverb can also function without a preverbal context, often as an adverb or an adposition. Most linguists use the notion 'preverb' as a cover term for preverbal words and preverbal prefixes. [...] The preverb [...] may also develop into a bound morpheme, that is, a prefix inseparable from the verb, with concomitant reduction of phonological form in some cases.” Cf. Rousseau 1995: 10: „La terminologie reflète d'ailleurs cette absence de vision unitaire, car les termes pour désigner ces éléments varient, dans leur sens même au gré des langues”).

BDD-V842 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)

Chiar dacă s-ar admite că Dimitrie Cantemir nu face altceva decât să calchieze[1] unele compuse[2] din textul lui Wissowatius, problema notării geminatelor ar rămâne în continuare deschisă, pentru că ea este legată de modul în care, în procesul traducerii, se stabileşte *echivalenţa* între termenii latini şi cei din română.

A suppune este interpretat de Cantemir drept un cuvânt compus, respectându-se astfel statutul termenului corespunzător din latină, dar şi cel al cuvintelor prezente în textul lui Wissowatius. Grafia cu geminată are rolul de a scoate în evidenţă cele două elemente componente ale cuvântului.

Ipoteza se verifică dacă se umăreşte modul în care se realizează relaţia de echivalenţă între originalul latin şi traducerea lui Cantemir. Termenii în structura cărora apare geminata sunt selectaţi, cel mai adesea, pentru a reda anumite compuse din latină. Astfel, se constată că *a suppune* şi *suppus* reprezintă echivalentul românesc al unor termeni latini compuşi[3]:

> *subdo, -ĕre* = sub + do (WSV, 423), *subiectus* (participiul lui *subicio, -ĕre* = sub + iacio (WSV, 425), *subditus* (participiul lui *subdo*, vezi *supra*, WSV, 425), *subsum, subesse* (sub + esse, WSV, 449), *submitto, -ĕre* (sub + mitto, WSV, 455)[4].

Cele mai multe dintre cuvintele din latină traduse[5] prin *a suppune* şi *suppus* sunt compuse cu *sub-*, prezent, de asemenea, în structura lui *sup-pono, sup-ponĕre*[6]. Aşadar, *subdo, subicio, submitto* şi *subsum* funcţionează ca echivalente contextuale ale lui *suppune*, cu care împart acelaşi element de compunere.

S-a observat că, atunci când îşi redactează textele în latină, umaniştii utilizează în exces compusele cu *sub-* (Ijsewijn, Sacré 1998: 382, n. 2). Sub influenţa modelului latin, pe care îl analizează şi îl reface în română, Cantemir *alege* să scrie cu geminată verbul *a suppune* şi adjectivul/substantivul *suppus*, respectând o tendinţă prezentă în scriitura umanistă.

2.2.3. Substantivul *suppunere* funcţionează în traducere ca echivalent al lui *cuniculus* (CD, 118v/WSV, 440; *suppunere* nu are un corespondent format cu preverbul *sub-* în textul latin). Folosirea lui *suppunere* ar putea constitui un indiciu al modului în care Cantemir a analizat sensul cuvântului latin, recuperând în română unele dintre trăsăturile lui distinctive: *cuniculus* „galerie subterană” → *sup-punere* „loc ascuns, care este aşezat dedesubt”[7]. În DLR, s.v. *supunere*, nu este înregistrat sensul prezent în *Divanul*... (în dicţionar, apare, alături de alte înţelesuri, cel de „ascundere”, pentru care se face trimitere la o atestare târzie din DDRF).

---

[1] Ipoteza calculului de structură este discutabilă, de vreme ce Dimitrie Cantemir foloseşte un termen existent în limbă, *a supune*, căruia îi modifică grafia sub influenţa modelului latin (cum în structura lui *a supune*, scris fără geminată, nu mai putea fi recunoscut preverbul *sub-*, Cantemir notează geminata pentru a marca statutul de compus al termenului, respectând tiparul latin).

[2] În studiile de specialitate, termenii folosiţi pentru a-l desemna pe *sub-* sunt preverb sau prefix. În cele ce urmează, vom folosi termenul de preverb pentru *sub-* şi pe cel de com compus, pentru *subdo, subsum* etc.

[3] Vezi Ernout, Meillet, s.v. *do* („Composés verbaux en *-do*: [...] *subdo*: mettre sous [...], d'où «soumettre» [...], «substituer» [...], «suborner»”), s.v. *iacio* („*Iacio* a fourni de nombreux composés en *-icio*: [...] *subicio*: jeter sous, soumettre”), s.v. *mitto* („Composés: [...] *submitto*: mettre sous, envoyer sous [...]; soumettre”), s.v. *sum* („Composés: [...] *subsum*: être sous ou au fond”).

[4] În textul latin este atestat adverbul *submisse* (WSV, 455), care face parte din familia verbului *submitto*.

[5] Vezi exemplele de sub (1), (3), (4), (6), (7), (8), (9).

[6] Cf. Ernout, Meillet, s.v. *pono*. („*Pono* a été traité comme un verbe simple et a fourni une nombreuse série de composés avec leurs dérivés.” În această serie este amintit inclusiv *suppono*.)

[7] Vezi şi traducerea lui Cacavelas, unde apare „απο κάποιους κρυφους τόπους” (CaD, 118v).

BDD-V842 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)

Exemplul de sub *2.2.3.* arată că grafia cu geminată poate fi motivată de semantismul termenului latin corespunzător (în latină, *cuniculus* are în configuraţia lui semantică semul „aflat dedesubt, ascuns”[1], ceea ce a determinat selecţia în traducere a lui *sup-punere*).

2.2.4. Adjectivul *suppus* este selectat în traducere pentru a reda sintagma *redigere sub potestatem* (CD, 127v/WSV, 449). Deşi topica originalului a fost păstrată în română, traducerea nu este totuşi literală: Cantemir a utilizat un echivalent funcţional[2] pentru *redigere sub potestatem* („supt... putére suppus a fi”), care, în plus, are în structura lui pe *sub*, atât ca preverb (*sup-pus*), cât şi ca prepoziţie (*supt*).

Exemplele de sub *2.2.3* şi *2.2.4* arată că principiul etimologic guvernează scrierea unor termeni moşteniţi chiar şi atunci când în originalul latin nu există un compus cu *sub-* (care a impus, de fiecare dată, selectarea unui termen românesc în structura căruia se află *sub-*).

2.3. Comparea grafiei folosite în traducere cu aceea din primele două părţi ale *Divanului...* scoate în evidenţă atât elemente de continuitate, cât şi diferenţe în scrierea lui *a suppune*, *suppunere* şi *suppus*. Conservarea geminatelor reprezintă un element de continuitate între partea tradusă a *Divanului...* şi primele două cărţi. Totuşi, spre deosebire de partea tradusă, în primele două cărţi, *a suppune* şi *suppus* înregistrează grafii oscilante, alături de formele în care sunt notate geminatele apărând variante fără consoane duble.

2.3.1. Astfel, cu sensul de „a cuceri, a ocupa; a aduce sub ascultarea cuiva”, verbul apare fie cu geminată:

(1) „Alexandru-împărat, ficiorul lui Filip, câtă lume *au suppus*” (CD, 2v);
(2) „cum a creştinilor împărăţie să véde, carii mult să mărisă [...], pentru a cărora mândrie *suppusu-i-au* supt giug” (CD, 92v),

fie cu consoană simplă:

(3) „el atâta rătundzală a pământului călcând şi atâtea împărăţii *supuind*” (CD, 3r).

Cu o realizare contextuală a sensului de „a aduce sub stăpânirea cuiva, a înrobi”, verbul este scris cu geminată:

(4) „că cu lumea te vei în adevărata lega prietenie [...], aceasta să ştii că cu cât mai mult îţi slujéşte, cu atâta mai vârtos te liagă şi supt a ei te *suppune* stăpânire” (CD, 66r);
(5) „spre a ei de minciuni grăiri dovadă i-au adus şi adevărat dară că după a sa nevoinţă o *au suppus*” (CD, 97v)[3].

[1] Vezi şi traducerea lui Teodor Corbea pentru *cuniculus*: „groapă dedesupt, gaură, groapă săpată pă dedesuptul cetăţei” (CDicţ. 74r).

[2] Pentru echivalenţa funcţională, vezi Hatim, Munday (2004: 40−47) („In the absence of the need for such forms of adherence to the ST, the translator either does nothing and ends up with a meaningless literalism, or actively seeks *equivalence* throught *adjustment*. This subsumes a set of techniques for *restructuring* the ST message in the TL. In the translation *process* [...], the ST message is first broken down into its immediate constituents (or kernels), then mentally transferred, ultimately to undergo a process of adjustment that restores to the TT linguistic and stylistic appropriateness”, *ibidem*, 47). Vezi, de asemenea, Baker 1992: *passim* (care stabileşte „levels of equivalence”).

[3] Pentru exemplele de sub (1-5), (8), (9), nu am găsit modelul pe care l-ar fi putut urma Cantemir.

BDD-V842 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)

Cu înţelesul de „a pune sub autoritatea cuiva, în cadrul unei ierarhii”, verbul are variante cu geminată, fiind înregistrat în contexte care au echivalent în *Vulgata*:

(6) „Toate *ai suppus* supt picioarele lui – oile şi boii, încă şi dobitoacele câmpului” (CD, 10v), pentru „omnia s*ubiecisti* sub pedibus eius oves et boves universas insuper et pecore campi” (*Vulgata*, Ps. 8, 8);

(7) „Pusu-l-ai spre lucrul mânule tale, toate i-*ai suppus* supt picioarele lui” (CD, 64v), pentru „et constituisti eum super opera manuum tuorum omnia s*ubiecisti* sub pedibus eius” (*Vulgata*, Ps. 8, 7-8).

Cu sensul de „a pune într-o situaţie; a face să sufere o acţiune”, verbul e înregistrat în prima parte a *Divanului...* fără geminată:

(8) „în grea m-*ai supus* întrebare” (CD, 9r).

Având înţelesul de „a se aşeza într-o anumită poziţie, a se pune dedesubt”, verbul e scris cu geminată:

(9) „Şi precum partea roţii carea de la pământ s-au, în sus suindu-să, sculat, iarăşi în gios pogorându-să, de unde s-au sculat *să suppune*” (CD, 22v).

Adjectivul *supus* e scris, de asemenea, cu geminată:

(10) „*Suppus* a fi lui Dumnădzău, şi cel muritoriu nu împotrivă a fi lui Dumnădzău a să socoti” (CD, 98v, vezi şi 28r).

Fragmentul e tradus din *Vulgata*:

„iustum est *subditum* esse Deo et mortalem non paria Deo sentire” (*Vulgata*, 2 Mac., 9, 12, Cantemir trimite la prima carte a Macabeilor, când, în realitate, e vorba de a doua).

Având accepţiunea de „stăpânit, dominat de ceva”, adjectivul este scris cu geminată şi apare în contexte care depind de *Stimuli virtutum...:*

(11) „în a păcatului blăstăm legat şi *suppus* fiind” (CD, 74v, unde se resimte influenţa lui Wissowatius, cf. „multis defectibus ac miseriis obnoxius ac *subiectus*”, WSV, 425)

Cu înţelesul de „legat cu necesitate de, aflat în dependenţă de, influenţat de ceva”, *suppus* înregistrează o ocurenţă într-un fragment tradus din Berchorius:

(12) „Sferă iaste bărbatul deplin, carile precum sfera între două poluri, aşea el între doaă ţénchiuri, între naştere şi între moarte, cu nepărăsite clătiri, mutări şi griji, iaste *suppus.*” (CD, 80v, unde Cantemir traduce „Sphaera est vir perfectus, qui inter duos polos, i.e. inter nativitatem et mortem, continuis motibus, tribulationibus et mutationibus est *subiectus.*”, Berchorius, *Reductorium morale*, *apud* Cândea, 1969: 238).

BDD-V842 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)

Substantivul *supus* are înţelesul concret de „ceea ce intră în stăpânirea cuiva” şi o singură ocurenţă, unde e notată geminata:

(13) „O, moarte! Cât de amară iaste pomenirea ta omului împăceluit în *suppusele* sale” (CD, 54v).

Fragmentul este tradus din *Vulgata*:

„O mors quam amara est memoria tua homini pacem habenti in *substantiis* suis”, *Ecclesiasticus*, 41, 1, unde *substantia* are sensul de „avere, bunuri”).

2.3.2. Cât priveşte raportul dintre formele cu geminată şi cele cu grafie simplificată, se observă că:

(a) *a supune* şi ceilalţi termeni din familia lui sunt atestaţi mai ales în contexte unde modelul latin a jucat un rol definitoriu (verbul este înregistrat mai ales în fragmente traduse din latină. Termenii latini corespunzători sunt: *subicio, -ĕre, subiectus, subditus* şi *substantia*. În general, sunt termenii pe care Cantemir îi redă în aceeaşi manieră în „Cartea a triia”.);

(b) tendinţa e ca, atunci când fragmentul e tradus după un original latin, să se folosească geminata pentru a marca structura compusă a termenilor corespunzători.

3. În raport cu grafia din partea „netradusă”, cea folosită în traducerea din *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* este mult mai unitară. Folosind notarea geminatelor drept unul dintre parametrii de interpretare a grafiei din *Divanul*..., se observă că:

(a) în „Cartea a triia”, Cantemir urmează într-o manieră inconsecventă modelul latin în scrierea numelor proprii (notarea geminatelor este oscilantă, ea nefiind motivată de structura termenilor latini sau de modul în care se face echivalenţa în traducere);

(b) pentru substantivele, verbele şi adjectivele compuse (mai ales cu *sub*-), prezente în textul lui Wissowatius, Cantemir recurge la termeni echivalenţi scrişi cu geminată (notarea geminatei este motivată de prezenţa compuselor în textul lui Wissowatius şi de maniera în care Cantemir stabileşte relaţia de echivalenţă între termenii latini şi cei din română);

(c) notarea geminatelor în primele două părţi ale *Divanului*... nu se face la fel de consecvent ca în „Cartea a triia” (formele oscilante sunt mai numeroase în primele două cărţi ale *Divanului*…, pentru că autorul, neavând în faţă un model latin, pare să fi fost mai puţin atent la structura şi, implicit, la grafia etimologică a cuvintelor pe care le utilizează).

SURSE

CD – *Divanul*, Iaşi, 1698, în Dimitrie Cantemir, *Opere*, 1969.

Dimitrie Cantemir, *Opere. Divanul*, 1969, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Virgil Cândea, Bucureşti, Editura pentru literatură.

Dimitrie Cantemir, *Opere complete I. Divanul*, 1974, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi comentarii de Virgil Cândea. Text grecesc de Maria Marinescu-Himu, Bucureşti, Editura Academiei.

CaD – *Ieremia Cacavelas, *Κριτήριον και διάλεξις του Σόφου με τον Κόσμον η κρίσις της Ψυχις με το Σωμα*, Iaşi, 1698, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete I. Divanul*.

CDicţ. – Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretione*, 2001, ediţia Alin-Mihai Gherman, volumul I: studiu introductiv, note şi text, Cluj-Napoca, Clusium.

WSV – Andrea Wissowatius, *Stimuli virtutum, fraena peccatorum, ut et alia eiusdem generis opuscula posthuma*, *apud* Henricum Janssonium, Amstelaedami, 1682 (textul lui Wissowatius a fost reprodus şi în Dimitrie Cantemir, *Opere*, 1969, p. 423−462).

BDD-V842 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)

Vulgata – *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, adiuvantibus Bonifatio Fischer OSB, Johanne Gribomont OSB, H.F.D. Sparks, W. Thiele, recensuit et brevi appartu instruxit Robertus Weber OSB, Stuttgart, 1975 (textul a fost comparat cu *Vulgata Clementina – Biblia Sacra Vulgatae editionis*, Sixti Quinti iussu recognita et auctoritate Clementis Octavi edita, Romae, 1592).

DICTIONARE

DDRF, 1893−1895, Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, [vol. I-IV], Bucureşti, Imprimérie de l'État.
DILR, 1992, Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421−1760)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
DLR, 1965−, *Dicţionarul limbii române*, serie nouă întemeiată de Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Bucureşti, Editura Academiei.

BIBLIOGRAFIE

Baldi, Philip, 1999, *The Foundations of Latin*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
Baker, Mona, 1992, *In Other Words. A Coursebook on Translation*, Londra – New-York, Routledge.
Bianu, Ioan, Nerva Hodoş, 1903, *Bibliografia românească veche*, tom I (1508-1716), Bucureşti, Stabilimentul Grafic J. V. Socec.
Booij, Geert, Ans van Kemenade, 2003, „Preverbs: an introduction", în Booij, van Marle (eds.) 2003: 1−12.
Booij, Geert, Jaap van Marle, 2003, *Yearbook of Morphology*, Berlin, Spriger.
Cândea, Virgil, 1969, „Studiu introductiv", în Dimitrie Cantemir, *Opere. Divanul*, 1969: VII-CX.
Eco, Umberto, 2008, *A spune cam acelaşi lucru. Experienţe de traducere*, în româneşte de Laszlo Alexandru, Iaşi, Polirom.
Ernout, A., Meillet, A., 1959, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
Halliday, M.A.K., 1994, *An Introduction to Functional Grammar*, Londra – Melbourne – Auckland, Edward Arnold.
Hatim, Basil, Jeremy, Munday, 2004, *Translation. An advanced resource book*, Londra – New York, Routledge.
Haverling, G., 2003, „On prefixes and actionality in classical and late Latin", *Acta Linguistica Hungarica*, 50, p. 113−135.
Ijsewijn, Jozef, Dirk, Sacré, 1998, *Companion to Neo-Latin Studies*, part II, *Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, Louvain, Leuven University Press.
ILRL, 1971, Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Minerva.
Le Bourdellès, Hubert, 1995, „Problème syntaxiques dans l'utilisation des préverbes latins", în Rousseau (ed.) 1995: 189−196.
Lehmann, Christian, 1995, *Thoughts on Grammaticalization*, Münich, Lincorn Europa.
Nida, E.A., C.R. Taber, 1969, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, E.J. Brill.
Romagno, Domenica, 2003, „Azionalità e Transitività: il caso dei preverbi latini", *Archivio Glottologico Italiano*, 88, nr. II, p. 156-170.
Rousseau, André, 1995, „Avant-Propos", în Rousseau (ed.) 1995: 9−19.
Rousseau, André (ed.), 1995, *Les préverbes dans les langues d'Europe: introduction à l'étude de la préverbation*, Lille, Presses Universitaires du Septentrion.

Some Remarks on Geminate Writing in Cantemir's Translation from Latin

We consider as unjustified the old hypothesis that Cantemir only copied the Latin pattern when writing *suppune, suppunere, suppus*. He appears to consider the whole structure of Latin word (2.2.2), its senses (2.2.3), and its occurrence in a multi-word lexicological unit (2.2.4) during the whole process of translation. As a consequence, the writing of inherited words varies according to the linguistic structure involved.

BDD-V842 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:27 UTC)